

Savo Laušević
Filozofski fakultet
Nikšić

OBRAZOVANJE U DRUŠTVIMA KONTROLE

EDUCATION IN SOCIETIES OF CONTROL

ABSTRACT The work that follows attempts to reach an understanding of the changes in the education systems in the age of globalization. It deals with reconsideration of education transformation in the so-called societies of knowledge and its reduction to the scientific and technical training. This leads to a crisis of the normative idea of education which is focused on the spiritual fulfilment and personal autonomy. The consequence of this process is economization and market hybridization where the idea of education is completely lost and instruments of control are overturned. In the societies of control education becomes a tool of the overall system in the expansion and maintenance of power.

Key words: societies of control, training, education, global dispositive, economical naturalism.

APSTRAKT Rad koji slijedi je pokušaj razumijevanja promjena u sistemima obrazovanja u dobu globalizacije. Riječ je o preispitivanju transformacija obrazovanja u tzv. društvima znanja i njegovog svodenja na naučno tehničku obuku. Ovim se dovodi u krizu normativna ideja obrazovanja koja težište stavlja na duhovno ispunjenje i samosvojnost ličnosti. Posledica toga je ekonomizacija i tržišna hibridizacija u kojoj se potpuno gubi ideja obrazovanja i preokreću instrumenti kontrole. Obrazovanje u društvima kontrole postaje funkcija opšteg sistema širenja i održavanja moći.

Ključne riječi: društva kontrole, obuka, obrazovanje, globalni dispozitivi, ekonomski naturalizam.

U govoru iz 1809. godine u povodu otvaranja Nirnberške gimnazije Hegel kao njen upravitelj govori o potrebi za duhovnim obrazovanjem pored *mehaničke obuke* u praktičnim disciplinama koja se i u tom periodu nametala kao zadatak vremena. „Mehaničko je ono što je tuđe duhu koji, otuda ima interes da *svari nesvarljivi materijal* koji je u njega unesen, obuhvatajući ono beživotno i učini ga svojim sopstvenim vlasništvom“. (Hegel 1970: 4:316)

Izgleda da sličan problem, ali u izraženijoj i obuhvatnijoj formi postoji i danas kada se obrazovni sistemi Evrope prilagođavaju i postaju prateći proces globalizacije. Globalizacija nameće dispozitive obrazovanju koji ga podređuju načelima mehaničke obuke „za“ nove vještine i tehnička znanja primjerena novim tehnologijama. U tom svjetlu obrazovanje postaje predmet permanentnih reformi bez kraja i bez krajnjeg cilja. Zbog toga je proces reformisanja dobio usmjerenje hegelovske loše beskonačnosti, suprotno tradiranoj ideji obrazovanja koja je svrsishodno određivala razvoj zapadnoevropskog čovječanstva poslednjih vjekova stavljajući težište na izgradnji i obrazovanju ličnosti. Novi smjer u kojem se kanališe obrazovanje je obuka tj. permanentno ovladavanje

vještinama na uštrb zanemarivanja ličnosti ili platonovski rečeno, *brige o duši*. Tako se postepeno dolazi do obrazovanja redukovanog na obuku, odnosno do obrazovanja bez duše, koje brigu za dušu zamjenjuje kontrolom. Već je Karl Jaspers upućivao na razliku između obučavanja i obrazovanja sledećim riječima: „Valja nam diferencirati školovanje u naukama koje su danas tehnički nužne za čitav život od onog obrazovanja koje *život može da vodi i da ga ispunjava*. Nauke su specijalističke i obučavaju određenim umjećima. One moraju da nađu mjesto u životu svih građana. Na taj način mi postajemo školovani radnici“ (Jaspers 1996: 202). Pomoću ovog znanja prema Jaspersu mi postajemo eksperti i stručnjaci za određene specijalističke oblasti. Takvo znanje traži napredovanje i zahtijeva naučno-tehnički progres. Ali to nije dovoljno, jer to je po Jaspersu samo jedna strana, druga je obrazovanje koje pripada čovjeku kao takvom i uopšte svim ljudima, kojim se kao ličnosti rukovodimo i ispunjavamo. Upravo se ovom dimenzijom obrazovanja formira samosvojna i slobodna ličnost koja se suprotstavlja dresuri kojoj je podložna obuka. Zbog toga obrazovanje zahtijeva više od obuke i više od pukog sticanja znanja. To *više* tiče se duhovnog i humanističkog obrazovanja u cjelini.

Transformisanje sistema osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja je u znaku redukcije opšteg obrazovanja preko koga se obrazuje ličnost u korist raznih mehaničkih oblika obučavanja i uvježbavanja vještina. Na djelu je nekritičko proširenje opsega i dosegva važenja vještine i na one oblasti znanja, mišljenja i stvaranja kojoj po prirodi stvari ne pripadaju vježbanju. Nekada su pod vježbanje podvođene najvećim dijelom tjelesno oblikovanje i ovladavanje znanjima i određenim tehnikama. Danas se domen obuke i uvježbavanja vještina širi na sve obrazovne sadržaje. Ona se postavlja kao krajnji cilj svakog obrazovnog sistema. U tom svjetlu se otvara pitanje šta se događa sa normativnom idejom obrazovanja zasnovanoj u evropskoj kulturi kroz njenu izloženost uticajima ekonomske globalizacije i apsolutizacije tržišnih kompeticija.

Na djelu je kriza klasične podjele ljudskog iskustva na rad, djelovanje i teoriju, koja se od Aristotela do Hane Arent činila neupitnom. U našem vremenu smo svjedoci da se ta područja presijecaju i da se vrši prodor ekonomije (rada) u teoriju (intelekt) i političko djelovanje. Zbog toga ova klasična podjela nestaje. Posledica toga jeste hibridna fuzija ekonomije i politike, ekonomije i teorije. Nestaju granice između kapitala i političkog djelovanja, tržišta i naučnog saznanja, rada i obrazovanja. Ovaj prodor rada, ekonomije i tržišta u sferu politike i intelektualnog života ima za posledicu razbijanje autonomije i na njoj zasnovane slobode. Utoliko dobijamo političko djelovanje, i intelektualni život (saznanja i obrazovanja) bez slobode. Zbog takvog prodora tržišta i kapitala u politiku sama politika postaje menadžment, oponašanje ekonomije, pri čemu se gubi javnost i sloboda kao temelji političkog djelovanja. Ovaj gubitak autonomije i dostojnosti političkog ima za posledicu gubitak povjerenja i interesovanja za političku sferu. Aktuelni prezir i nepovjerenje prema politici omogućuje negativnu selekciju političara. Čini se da danas političke vrhove zapošljavaju prosječni i najgori. U tom kontekstu nedavna izjava Svetlane Slapšak

djeluje kao tačna dijagnoza kada kaže: „U ovom času nema evropskog političara koji je u stanju da pola sata govori o humanističkim osnovama EZ. Briga me da li to ne može zbog gluposti ili zbog straha od lobija, birokrata i stranačkih zahtjeva, rezultat je isti: *evropski građani više nemaju šta da čuju od svojih vrhunskih predstavnika i institucija...*“ (Slapšak 2014) Slična stvar se događa i u oblasti obrazovanja gdje se odvija proces *hibridizacije i ajnšlusa*, obrazovanja i tržišta rada, tačnije, prodor tržišta u domen obrazovanja. U tom svjetlu se pompezno govori o značaju obrazovanja i znanja kao najvažnijih resursa, čitaj sirovina koje treba da budu prerađene i isporučene na tržištu. Tek gubitkom autonomije i slobode znanje i obrazovanje postaju funkcionalno, tj. tržišno kurentna roba. Otuda pompeznu dijagnostičku poštapalicu *da živimo u društvima znanja*, valja čitati u kritičkom ključu kao hibridizaciju i instrumentalno zarobljavanje znanja i sa njim povezanog obrazovanja. Paradoksalno je da takozvana društva znanja, koja odvajaju znanje i obrazovanje, vode u poluobrazovanost i u neobrazovanost. *Znanja ima ali nema obrazovanosti*, to bi mogla biti dijagnoza vremena. Znanje je postalo resurs, informacija i unosna roba i ono može da postoji mimo obrazovanja i obrazovanih ličnosti, o tome svjedoči sve veći broj neobrazovanih eksperata čija specijalizovana znanja ne podliježu nikakvoj normativnoj ideji obrazovanja. U kritički intoniranoj knjizi Konrada Paula Lismana *Teorija neobrazovanosti* sa podnaslovom *zablude društva znanja*, autor postavlja fundamentalno pitanje: *šta zna društvo znanja?* i zaključuje : „da društvo znanja nije nikako posebno pametno društvo“ (Lissman 2009: 23) jer ne teži mudrosti niti samospoznaji pa čak ni razumijevanju svijeta. Znanje je postalo informatička i tržišno upotrebljiva roba čije posjedovanje i upotreba prije traže menadžment i upravljanje, nego prosuđivanje i samorazumijevanje. Ovu instrumentalizaciju znanja prati i instrumentalizacija obrazovanja. U modernim *društvima kontrole* ono i samo postaje alatka za bezbjednosnu kontrolu bio-moći nad ukupnim životom. Prema Mišelu Fukou predmet ove biomoći postaje individualno i socijalno tijelo. A zadobijanje i vršenje te moći zasnovano je na instrumentalnom znanju o ljudskom i političkom tijelu. Posljedica toga je opasna biopolitička simbioza moći i znanja. Nauke o čovjeku i društvu oslobođene normativne ideje obrazovanja sada mogu služiti kao mehanizam za uspostavljanje moći i njene kontrole nad ukupnim životom.

Reforme koje se provode su opravdavane zahtjevima modernizacije, tj. težnjom za novim tehnološkim znanjima i kvalifikovanom radnom snagom kojom treba nahraniti globalno tržište rada. Čak i savremeni reformatori univerziteta najčešće govore da je to jedinstveno tržište radne snage dovelo do „usklađivanja arhitekture evropskog sistema visokog obrazovanja“ odnosno do „slavne Bolonjske deklaracije“ i bolonjskog procesa koji je već 2008 prihvatio oko 49 zemalja.

Bez potrebe da redamo podatke i datume o reformskim usklađivanjima obrazovnih sistema čini mi se da je suvislo zapitati se: u kojoj mjeri ti sistemi obuke mogu da obrazuju ili su, kako primjećuju kritički usmjereni mislioci, put u neobrazovanost.

Ne gubi li obrazovanje telos oblikovanja jednog višeg čovjeka u svakom empirijskom čovjeku? Taj viši cilj su klasični mislioci, a posebno Platon imenovali *brigom o duši*. Iz toga je nastala i na evropski svijet prenesena ideja kulture u sprezi sa idejom obrazovanja (*paideia*). Zato su antički Grci postali učitelji dolazećem evropskom čovječstvu. Oni su naznačili problem ličnosti u filozofiji i pjesništvu da bi ga hrišćanstvo produbilo unutar duhovnog korpusa ideja *stvaranja, otkrivenja i spasenja*. U tom svjetlu ideja obrazovanja u sebi razvija i čuva najdublju tajnu antropogenosti, zbog čega je sebe razumijevala u liku humanističkog obrazovanja. Toj težnji da se dohvati i sačuva najdublja istina o čovječnosti čovjeka, dugujemo rođenje filozofije, nauke, umjetnosti. Riječ je o onim duhovnim iskustvima koja su znala da motre ideje, likove i oblike što i jeste iskonsko značenje svake teorije. Obrazovanje je upravo označavalo taj rast i oblikovanje ljudskosti u čovjeku usmjeren prema istinskom liku čovječnosti. Zbog toga će unutar obrazovanja biti smještena ideja humanizma koja je u našem posthumanističkom dobu dovedena u pitanje.

Obrazovanje je održavalo vezu sa kulturnim i istorijskim nasleđem čovječanstva. Tako je obezbjeđivana predaja i očuvana humanistička svijest o bivstvu čovjeka. Dakle, čovjek u svom suštastvu je normativno određen idejom slobode. Ta normativna ideja očuvava njegovu istoriju kao rafinirano kristalizovanje čovječnosti čovjeka. Bez normativne ideje obrazovanja otvara se opasna provalija koja prekida put i putovanje *od i prema* ovoj tradiciji.

Uprkos povećanja pozitivnog znanja o čovjeku, njegovoj anatomiji, fiziologiji, psihologiji, socijalnosti i slično, nestaje integralno osmišljavanje i smisao cjeline. Zbog toga kvantitativni rast znanja ne osigurava porast smisla o čovjekovoj posebnosti kao egzistencijalnog bića slobode. Utoliko instrumentalizacija znanja o čovjeku i zaborav čovjekove posebnosti kao bića u svijetu, tj bića slobode, može biti kobna za njegov budući položaj u svijetu. Prekid tradicije njegovog humanističkog osmišljavanja kao bića slobode i samorazumijevanja vlastitog bivstvovanja otvara pitanje nastajanja post-humanističkog doba.

Danas moramo govoriti o post-obrazovanju u post-humanističkom dobu u vremenu nastajanja i širenja društva kontrole. Zbog toga krilaticu *društvo znanja* valja razumijevati unutar referencijalnog kruga određenog Fukovom biopolitičkom formulom prelaska *iz disciplinarnih društava u društva kontrole*.

Globalni dispozitivi obrazovanja

U jednom kraćem tekstu iz 2006. talijanski mislilac Đorđo Agamben nastoji da odredi značenje pojma *dispozitiv* kao terminus technicus u Fukoovom korpusu mišljenja *o moći i vladanju nad ljudima*. Koristeći pojam dispozitiv Fuko u njemu vidi neku strategiju moći iza koje stoje *diskursi i institucije, znanja, zakona, odluka, naredbi i predloga*. Ta mreža povezanih formacija koje manipulišu izvjesnom moći čine suštinu dispozitiva.¹ Prema Agambenu već u

¹ Latinsko – *dispositio, disponere*, njemačko – *stellen i ge-stell* upućuju na neki aparat postavljanja i vladanja.

etimologiji *dispozitiva* stoji neki *pozitiv*. Već je Hegel u raspravama iz Bernskog perioda² koristio kategoriju pozitivnosti. On je pod pozitivnošću shvatao istorijski stvorenu religiju, koja se u određenom istorijskom vremenu nametnula pojedincima. Za razliku od prirodne religije u kojoj je odnos čovjeka i boga neposredovan. Dakle u pozitivnosti se u prvi plan stavlja izvjesna prinuda, naredba od koje se očekuje izvršenje. U pravnoj terminologiji dispozitiv upućuje na dio presude ili zakona koji implicira odluku. U tehnološkom diskursu dispozitiv označava određenu determinaciju nekog tehnološkog sklopa. U vojnom smislu dispozitiv upućuje na neki strateški plan. U različitim oblastima postoje dispozitivi: u ekonomiji, pravu, politici, nauci pa i u obrazovanju.

U globalnom svijetu dispozitivi su globalni. Oni su prevashodno ekonomski, tehnološki, ali i saznavni i obrazovni. Mreža globalnih dispozitiva se neprestano širi iz ekonomije, tehnologije, informatičke industrije u sferu znanja, politike, obrazovanja i kulture. Dakle, dispozitiv jasno upućuje na figure moći, na mrežu vladanja. U postmodernim društvima figure moći se ne ispoljavaju kroz direktno vladanje kao nasilno nametanje volje, već prije kroz niz sofisticiranih oblika posredovanja. Utoliko su i dispozitivi ugrađeni u mrežu propisa i kontrole u raznim oblastima života. M. Fuko to sprovođenje kontrole naziva procesom subjektivacije pri čemu jasno daje do znanja da je moć vezana za subjekt. Subjekt zato ima dvojako značenje, jedno se tiče nametanja moći tj. vladanja što proizvodi podređivanje i kontrolu, drugo se tiče samoidentifikacije ja-subjekta. Utoliko je sloboda samoidentifikovanja u isto vrijeme zarobljena u pokoravanje. Đ. Agamben u tome vidi učinak dispozitiva kao „mašine koja proizvodi subjektivaciju i kao takva je mašina vlasti“ (Agamben 2012: 78). Fuko govori o tehnologijama subjektivacije koje funkcionišu kroz dispozitive moći, a preko kojih se *ljudi pretvaraju u subjekte* (Fuko 2011: 231). Dakle, dispozitivi moći određuju percepciju u skoro svim regijama života i snažno vuku u pokoravanje i postajanje objektom date moći.

Tržišni fundamentalizam kao darvinizam

Dispozitiv ekonomizacije pomjera ideal obrazovanosti – koji je svoje ostvarenje nalazio prevashodno u ličnosti, a obrazovanje shvatao kao *izobražavanje* i *izgradnju obraza (lika prema prvoliku)* – prema instrumentalnosti i podređuje ga efikasnosti djelovanja u kontekstu ekonomskih, tehnoloških i ideoloških transfera moći. Obrazovanje u znaku *ekonomije moći* na osoben način vraća u naturalizam i njegovu prostu darvinističku formulu. Darwinov evolucionistički dispozitiv naređuje: *budite jaki, jer jaki pobjeđuju u borbi za opstanak*. Zbog toga kritika ekonomističkog trenda u obrazovanju jeste savremena borba protiv naturalizma koja ima podužu istoriju u evropskoj kulturi. Krajnja konsekvencija naturalizma je pravo jačega. Kada se ostvari to pravo,

² Hegel : Duh Hrišćanstva i njegova sudbina i Pozitivnost hrišćanske vjere.

onda pravo kao faktum kulture i duha nestaje. To isto važi i za faktum znanja, umjetnosti, morala, religije kao sastavnih derivata kulture.

U osnovi ideje obrazovanja uvijek stoji određeno razumijevanje čovjeka. Tačnije slika, predstava i pojam o čovjeku i čovječnosti determinišu koncepte i strategije obrazovanja i obrazovanosti. Zbog toga pedagozi ne mogu računati na ozbiljniju formu autonomnosti po pitanju obrazovanja. Oni moraju balansirati između pojma i predstave, tj između filozofije obrazovanja i ideološke prestave koja proizvodi sliku moguće realizacije. U postmodernom konceptu ekonomizacije, tj. reanimacije naturalizma, tačnije, jednog *ekonom-naturalizma*, odvija se permanentno redukovanje filozofije obrazovanja kao pojmovne refleksije kojom se obrazovanje drži u odnosu prema pitanju o čovjeku, za račun strategije instrumentalnog služenja efikasnosti. Posledica toga je jedan *a posteriori* model čovjeka, shvaćen kao *ostatak* (ono što je ostalo), čovjeka kao *bio-efikasne- mašine bez duha*.

Potpuna *ekonom-naturalizacija*, u kojoj tržište postaje čovjekova nova priroda, svoje paradokse pokazuje najprije u konceptima obrazovanja. Postmoderni dispozitivi obrazovanja pretpostavljaju sliku o čovjeku kao *natur-mašini* bez dostojanstva duha. Takav čovjek ima slobodu za napredovanje u efikasnosti. On postaje *brži, jači, moćniji a, pri tom lišen mudrosti, duhovnosti i umnosti*. Njegova *ekonomska, tehnička, vojna i informatička moć* raste na uštrb njegove *samorefleksije, samoogledanja i duhovne kontemplacije*. Sistemi obrazovanja koji važe u postmodernim društvima ekonomizacije znanja i obrazovanja prate ovu *sliku o čovjeku, sliku ostatka*. Čovjek kao *biomašina, psiho- mašina* i kao *socio-mašina* je samo determinacija čovjeka kao ekonomske mašine, odnosno tržišta kao njegove *druge prirode* koja podjarmkuje onu *prvu prirodu*. Ovakvo obrazovanje dosledno minimizuje i odstranjuje svaki duševni i duhovni sadržaj. Sve riječi i pojmove kojima se aficira duhovnost, mišljenje i refleksija se naturalizuju i na osoben način ekonomizuju. Oni se time lišavaju kontemplativnosti i umskog horizonta u kojem se uspostavlja ucjelovljenje i smisao. Tome u mnogome doprinosi nadmoćan trend naturalističkog diskursa u psihologiji u kojoj preovlađuje *neurološki determinizam*. Sada istraživanje mozga postaje osnovom za učenje o psihičkom. U takvom kontekstu Hajdegerova cinička izjava *da nauka ne misli ona samo istražuje*, postaje dijagnoza našeg vremena koja se može primijeniti i na sisteme obrazovanja. U ovoj konstelaciji dispozitiv obrazovanja bi mogao da glasi: *obrazuj se za korist, za radno mjesto, obrazuj se kroz radionice, da savladaš vještine, da znaš i da umiješ ali ne i da slobodno misliš i osmišljavaš*.

Snage tržišta mijenjaju jezik vrednovanja znanja i obrazovanja. Jezik komercijalizacije zapljuskuje sve oblasti. Svuda se gleda kroz naočare menadžmenta i tržišta. Tržišna sloboda zasjenjuje sve druge slobode, građanske, obrazovne i stvaralačke, a potrošač preuzima ulogu građanina i slobodne ličnosti. Na djelu je potiskivanje duhovnih, kulturnih pa i demokratskih vrijednosti pred narastajućim *tržišnim fundamentalizmom*. Posledica tog tržišnog fundamentalizma se ogleda u znanju i obrazovanju. Naučno-istraživačke i obrazovne

institucije nastupaju u liku preduzetnika i preuzimaju ambicije i vizije tržišnih kompanija. Utoliko se u obrazovanju uspostavlja model korporativne kulture. Na ovaj model upućuje Anri Žiru³, jedan od najuticajnijih savremenih predstavnika kritičke pedagogije. On korporativnu kulturu određuje: „kao obrazac sklopljen od ideoloških i institucionalnih snaga preko kojih se obrazuju pokorni radnici, depolitizovani potrošači i indiferentni građani“ (Žiru 2008: 109). Djelovanjem obrasca korporativne kulture *javna i društvena sfera se privatizuju*, one se time marginalizuju u ime individualnih pitanja. Javna sfera se komercijalizuje, povezuje sa interesima i permanentno prazni od viših vrijednosti koje daju dignitet javnom djelovanju u politici, moralu, kulturi i obrazovanju. Korporativni model kulture instrumentalizuje navedene oblasti djelovanja i podvodi ih pod kriterijum tržišta. Utoliko sve javne institucije pokreće i hrani tržište. Naučne institucije, škole, univerziteti proizvode znanje i obrazuju stručnjake za tržište rada i znanja. Njihovi proizvodi moraju biti pouzdani i tržišno valorizovani.

Na drugoj strani ostaje mišljenje koje pretpostavlja autonomiju i traži nezavisno uporište za sagledavanje istine i cjeline. Ono traži refleksiju, povratak sa predmeta mišljenja na onog ko misli. Mišljenje pretpostavlja kritičko osvrtnje na ostvareno i na ono moguće. U mišljenju se uspostavlja korelacija sredstava i ciljeva, činjenica i vrijednosti, odnos imanencije i transcendencije. Zbog toga mišljenje ne može da bude smješteno u granice opskurnog ekonomizma i u binarnu logiku efikasnosti. Mišljenje je u bitnom ne-efikasno, ono zahtijeva drugačiju logiku, logiku *minervine sove*. Obrazovati se za mišljenje pretpostavlja duhovne sadržaje, bezinteresne i izvan instrumentalnosti.

Obrazovanje i dispozitiv rizika i sigurnosti

Mir i sigurnost u postmodernom svijetu jesu zahtjevi preko kojih se oblikuju i regulišu modaliteti realnog života. Ovi dispozitivi dolaze iz sfere politike i društvenog života kao posledica nesigurnosti. U globalnim društvima koja se prepuštaju tržištu kapitala otvara se pitanje rizika i nesigurnosti. Jer uspjeh i dobro pozicioniranje nijesu zagarantovani. Zbog toga na scenu stupa *dispozitiv sigurnosti* u vidu nastojanja da se kontroliše rizik. Taj dispozitiv ispostavlja kontrolu i nadgledanje, odnosno intervenciju kroz upravljanje u svim oblastima privatnog i javnog života. Na djelu je jedna antinomija globalizma: sa jedne strane rizik, bez koga nema ekonomske dobiti a, sa druge strane, težnja za sigurnosti. Rizik kao pokretač razvoja i sigurnost kao osnova regulacije i kontrole. Obrazovanje se pozicionira u vidokrugu ove antinomije, tačnije u njenoj funkciji. U tom smislu dispozitiv tržišta i ekonomizacije oblikuje obrazovne ciljeve. Od obrazovanja se očekuje da ispuni zahtjeve za umijećem upravljanja i kontrole. Ovaj obrazovni cilj se može ispuniti informatičkom obrazovanošću

³ Anri Žiru (Henry Giroux 1943) jedan od najpoznatijih predstavnika kritičke pedagogije, objavio je više knjiga (*Ideology Culture and the Process Shooling, The Universiti in Chains, The Terror of Neoliberalism* i druge).

koja prati i koristi informatičke mreže i koristi baze podataka. *Ekonomizovano obrazovanje ne uči pameti, mudrosti i samospoznaji*, već minimizuje mentalno osmišljavanje i misaone sinteze o svijetu, vremenu i čovjeku. Ovo obrazovanje se pretežno zadovoljava informatičkim nivoom poznavanja u svrhu korišćenja, bez težnje za dubljim spoznajama. Izvan dispozitiva efikasnosti i ekonomističke upotrebe obrazovanje i znanje se smatraju suvišnim. Na ovom putu obrazovanje postaje menadžment – rukovođenje, tj. upravljanje sa predmetom obrazovanja. Ovo uslovljava radikalnu promjenu klasičnih institucija obrazovanja, škola i univerziteta. Na sceni je derogiranje klasičnih obrazovnih ideala, prosvete u liku umnosti, mudrosti i naučnosti. Ideja obrazovanja se spušta na nivo puke alatke moći, koja omogućava poslovanje, proizvodnju, trgovinu ili pak kontrolu zadatih procesa. Dakle, opseg obrazovanja se sužava i na taj način produkuje *sužena svijest*, koja je u svojoj bezumnosti zapanjujuće efikasna. Na ovaj način obrazovanje nije više stvar slobode i oslobođenja, širenje horizonata ličnosti i njenog produbljanja, već upravo njena suprotnost koja rezultira gubitkom subjekta. Već je Mišel Fuko, pred kraj 20. vijeka tačno dijagnostifikovao ulazak postmodernog čovječstva u društva kontrole. Prelaz iz *disciplinarnih društava* 18. i 19. vijeka u *društva kontrole* na kraju 20. i početkom 21. vijeka zapaža i Žil Delez. U knjizi *Pregovori*, koja sabira njegove razgovore o vremenu od 1972. do 1990. On na tragu Fukoa, konstatuje: „Društva kontrole zamjenjuju disciplinarna društva“ (Delez 2010: 253). U disciplinarnim društvima ljudi žive u zatvorenim institucionalnim formama u kojim vladaju stroga pravila kojima se treba povinovati. Fabrika, bolnica, škola, porodica jesu forme zatvaranja i disciplinovanja individue. Sadašnje vrijeme rastvara ova mjesta zatvaranja, porodica se raspada i transformiše, to važi i za fabriku, školu i bolnicu, koje su u tranziciji. Umjesto discipline na scenu stupa *kontrola*. Na talasu kontrole nastupa duh preduzetništva. Ovaj duh uvodi kontrolu efikasnosti i napredovanja i svim oblastima. Ona se izražava bodovima i bonusima, a učesnike svakog procesa postavlja kao takmičare koji se bore za što bolje mjesto na rang listi. Duh preduzetništva prodire svuda, on je generisan tržištem koje treba osvojiti i kontrolisati. Utoliko *prodaja* jeste a priori svakog djelovanja kako u industriji tako i u obrazovanju i liječenju, nauci i umjetnosti.

Moderne reforme obrazovanja su umrežene u preduzetništvo. Objekti obrazovanja su subjekti koji pristaju na permanentno nadgledanje i kontrolu svog obrazovnog napredovanja. Svi nastoje da podignu svoj rejting na *rang listama* makar i na drugu, odnosno treću decimalu. Konrad Paul Lisman u svojoj kritičkoj analizi rečene kontrole upotrebljava izraz *ludilo rang liste*. „Svojom ideologijom ranglista navješćuje da je svatko u stanju postići to da postane broj jedan [...] sve se može rangirati [...] svi su pred rang listom jednaki. Tako se rangira – žustro i sve od reda: advokati kardiolozi, momci i gimnazije, univerziteti i hoteli, restorani i dječiji vrtići, istraživački instituti i menadžeri, banke i osiguranja, ljepotice i njihovi hirurzi“ (Lisman 2009: 67).

Obrazovanje nije samo u funkciji preduzetništva već je ono samo preduzetništvo. Ali sa druge strane, preduzetništvo je obrazovanje. Drugačije rečeno,

obrazovanje je postaje doživotni način kontrole ljudi. Vođeni preduzetničkim duhom, ljudi se u njega uključuju i pristaju da budu kontrolisani i samokontrolisani. Nema kraja ni u jednom procesu, uvijek može bolje i uspješnije. Nikad i ništa nije završeno, sve je otvoreno, u procesima na koji su podložni permanentnoj kontroli.

L i t e r a t u r a

- Agamben, Đ. (2012), *Dispozitiv i drugi eseji*, Novi Sad : Adresa.
- Delez, Ž. (2010), *Pregovori*, Beograd: Kairos.
- Fuko, M. (2011), Razgovori sa Fukom, u: *Mišel Fuko i analitika moći*, Beograd: Centar za kvir studije.
- Gidens, E. (1992), *Posledice modernosti*, Beograd: Filip Višnjić.
- Hegel, G. F. W. (1970), *Werke*, Frankfurt: Suhrkamp. 4:316. navedeno prema Pegi Kamuf (1999), *Univerzitet u dekonstrukciji ili podela književnosti*, Beograd: Beogradski krug.
- Jaspers, K. (2012), *Wohin treibt die Bundesrepublik?*, Tatsachen-Gefahren-Chancen, München, 1996. prema prevodu Jelene Končarević, Luča, br. 1-2, 2012, str.131.
- Liessmann, K. P. (2009), *Teorija neobrazovanosti*, zablude društva znanja, Zagreb: Naklada Jasenski i Tur.
- Slapšak, S., *Evrofilija na izdisaju*, Peščanik. net
- Šotle, J. A. (2009), *Globalizacija (kritički uvod)*, Podgorica: CID.
- Štiglic, Dž. E. (2004), *Protivrečnosti globalizacije*, Beograd: SBM-x.
- Žiru, A. (2008), *Korporativni rat protiv visokog obrazovanja*, br. 8, Beograd: Zenit.